

המוכר את הבית... מכר תנור מכר כיריים? ריאליה, נוסח ופרשנות במשנת בבא בתרא פ"ד מ"ג

שנינו במשנת בבא בתרא פ"ד מ"ג: "המוכר את הבית מכר את הדלת אבל לא את המפתח... מכר את האצטרובל אבל לא את הקלת ולא את התנור ולא את הכירים. בזמן שאמר לו הוא וכל מה שבתוכו - הרי כולן מכורין". כך או כעין זה בנוסח המשנה שבבבלי ובדפוסי המשנה.

ההבחנה העקרונית בין הדברים הנמכרים עם הבית לאלה שאינם נמכרים עמו היא, ככל הנראה, הבחנה בין הנכסים הקבועים בבית לבין אלה שאינם קבועים בו אלא מיטלטלים. אלה הקבועים בו נתפסים בתודעת בני אדם כחלק בלתי נפרד ממנו ולפיכך "המוכר את הבית" מכר גם אותם. מסתבר שהתנור והכירים אינם כלולים ברשימת החפצים הנמכרים עם הבית, משום שלא היו קבועים בו.

אלא שבכתבי היד של "סדר המשנה"¹ הנוסח הוא: "המוכר את הבית... מכר את האצטרובל אבל לא את הקלת. מכר תנור מכר כירים, בזמן...". כלומר, נוסח הפוך מן הנוסח הנזכר לעיל. התנור והכירים מכורים עם הבית, שחשובים הם חלק ממנו.

וכבר עולה על הדעת שמא דברים בגו: ההבדלים בנוסח המשנה אינם אלא ביטוי להבדלי מציאות, כשהתנאים השונים שנו את המשנה בהתאם למציאות שהיתה רווחת במקומם, ולפיכך שני סוגי בתים הם: יש בתים שבהם התנור והכירים מחוברים, ולפיכך הם נחשבים חלק מהבית, ויש בתים שהתנור והכירים שבהם מיטלטלים, ולפיכך אינם נחשבים חלק מן הבית. כעין זה סיכם רבנו עובדיה מברטנורא בעקבות פירושי הראשונים:

* ראשיתו של מאמר זה בהרצאה במסגרת סמינריון בהדרכתו של מורי, פרופ' ד' רוזנטל. בין השאר, עסק הסמינריון בהבחנות שבין נוסחי המשנה השונים שיסודן בהבדלי ריאליה בין בבל לארץ ישראל, ומכוח כוחו נכתבו הדברים הבאים.

¹ כלומר כתבי היד של המשנה כספר בפני עצמו (ולא בתוך התלמוד הבבלי), כתבי היד המכונים ה"טיפוס הארץ ישראלי", והם בעיקר כתבי היד קויפמן, פארמה, המשנה שבירושלמי כתי"י לידן, והוצאת לו. על ההבחנה שבין מסורת הנוסח של המשנה כספר עצמאי לבין כתבי היד של המשנה שבתלמוד הבבלי, עיין למשל י' זוסמן, 'כתבי יד ומסורות נוסח של המשנה', דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, ג', ירושלים תשמ"א, עמ' 215-250; חלקים נכבדים מעבודתו של ד' רוזנטל (משנה עבודה זרה - מהדורה ביקורתית בצירוף מבוא, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, ירושלים תשמ"א) מוקדשים לליבונה של שאלה זו, עיין למשל חלק שני וחלק רביעי; מ' בר אשר, 'הטיפוסים השונים של לשון המשנה', תרביץ נג (תשמ"ד), בעיקר בעמ' 191-193; א' רוזנטל, 'למסורת גירסת המשנה', ספר זכרון לרבי שאול ליברמן, ניו יורק וירושלים תשנ"ג, בעיקר בעמ' 29-30.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

"ולא את התנור ולא את הכיריים - דמטלטלים הם. ואית ספרי דגרסי מכר תנור מכר כירים ומיירי בקבועי ומחוברי בקרקע".

בכיוון זה פירש את משנתו י' בראנד.² לדבריו, הנוסח המקורי היה "ולא את התנור" כנוסח הדפוסים, כשהמציאות המשתקפת בנוסח זה היא של תנור קטן ומיטלטל שלא נחשב חלק מן הבית. הנוסח האחר, המנוגד לנוסח זה, נוצר מתוך כך "שלפני המנסח השני היה תנור מטיפוס אחר... גדול, המחובר לקרקע הבית". הנוסחים השונים משקפים מציאויות שונות, האחת קדומה והשניה מאוחרת ו"לפנינו קו ברור של התפתחות סוציאלית", כדברי בראנד.³

מתוך ניתוח זה של נוסחי המשנה אף קבע בראנד את טיבם של התנורים באופן כללי, ובפרק העוסק בתנורים הוא קובע: "התנור המשני-תלמודי היה... בלתי מחובר לקרקע, ואינו משום כך בכלל הבית לעניין מקח וממכר".⁴ לדוגמה זו הוא חוזר אף במבוא לספרו הגדול "כלי החרס בספרות התלמוד", והוא מדגים באמצעותה כיצד אפשר לקבוע את הנוסח המקורי "בעזרת חקר הצדדים הריאליים של הכלי הנידון". לדבריו, מתוך ידיעת "צורת התנור מתקופת המשנה, שהיה חלול ומטלטל אפשר לנו לקבוע בבטחון גמור את הנוסח הראשון [= 'לא את התנור...', ע"פ]."⁵

² על המשבר בחכמת ישראל, סיני מ"ב (תשי"ח), עמ' קט-קי [ובתוך קובץ מחקרי: כלי זכוכית בספרות התלמוד, ירושלים תשל"ח, עמ' עמ' 383-384 (להלן: המשבר בחכמת ישראל. ההפנייה לעמודים על פי דפי הספר)].

³ לדעת בראנד אפילו השלב המאוחר - שבו התנורים היו גדולים מאוד ונחשבים כחלק מן הבית - הוא שלב קדום מאוד, משלהי הבית הראשון או מימי שיבת ציון. תפיסה זו עולה בקנה אחד עם שיטתו הכללית של בראנד, הנועצת את המשנה, על פרטי הלכותיה וניסוחיה, בראשיתם של ימי הבית השני, עיין למשל, המשבר בחכמת ישראל, עמ' 371-378.

⁴ י' בראנד, כלי החרס בספרות התלמוד, ירושלים תשי"ג (להלן: כלי החרס), עמ' תקסא.

⁵ כלי החרס, מבוא, עמ' 20. חשוב לציין, שדרכו של בראנד בקביעת הנוסח בדוגמה זו אופיינית לשיטתו בעניין. בהקדמתו לספר, בהצגת דרך עבודתו, הוא מגדיר את יחסו לבעיית חילופי הנוסחאות בספרות חז"ל: "השפע הרב של שינויי נוסחאות שבדפוסים האפיל על ערכם של כתי", שחכמי ישראל בימינו מגזימים כ"כ בערכם... יש לדעת כי כתיב יד לתלמוד מתקופה התלמודית ממש אין... משום כך אין אפשרות לקבוע את הנוסח המקורי ע"פ כתי" ויהיה אפילו העתיק ביותר". בראנד הגדיר את העיסוק המרובה בבירור הנוסח כ"בעיטה ברבותינו, שעמלו וטרחו במשך דורות רבים על תיקון השגיאות...". יתירה מזו, הוא אף ראה את העיסוק המרובה בכתיב יד כאחד המכשולים העומדים בפני התקדמותה של חכמת ישראל בדורו ולעניין זה ייחד חלק נכבד ממאמרו החרירי "על המשבר בחכמת ישראל בדורנו" [לעיל הע' 2, עמ' 383]. לדבריו, אין דרך לקבוע את הנוסח המקורי מתוך כתיב היד אלא רק על פי הריאליה, ועיין להלן הערה 17. בראנד עצמו היה מודע לכך שדבריו בעניין זה אינם מקובלים על רבותיו וחבריו [עניין נ' עמינות, ארכיאולוג תלמודי - לדמותו ואישיות של פרופ' יהושע בראנד ז"ל, בתוך: כלי זכוכית בספרות התלמוד, עמ' 392; 398], ואין צריך לומר שגישתו זו של בראנד אינה מקובלת כיום. הדברים ראויים להדגשה מחמת חשיבותם של מחקרו בתחומי הריאליה התלמודית, ומכיוון שספרו הגדול על כלי החרס הוא מספרי היסוד של העוסקים בתחומים אלה. על החשיבות המרובה שיש לבירור הנוסח במסגרת חקר הריאליה התלמודית, עיין, למשל, מה שכתב לאחרונה ד' שפרבר, תרבות חומרית בארץ ישראל בימי התלמוד, ירושלים תשנ"ד, עמ' 7-14.

בכיוון דומה אך בדרך הפוכה סברתי מתחילה לבאר את המשנה. ברצוני היה להראות שההבדל בין מסורת הנוסח של סדרי המשנה מ"טיפוס ארץ ישראל" לבין המשנה שבתלמוד הבבלי נעוץ בהבדלים שבין המציאות הארץ-ישראלית לבין זו הבבלית.⁶ בארץ ישראל היו התנורים מחוברים לבית, לפיכך נחשבו כחלק ממנו ובעת מכירת הבית נמכרו עמו. בבבל, לעומת זאת, היו התנורים מיטלטלים ולפיכך "המוכר את הבית... לא מכר את התנור ולא את הכירים". ניסיתי להעמיד את משנתנו - כלומר את המשנה שבספרי המשניות מן הטיפוס הארץ-ישראלי - בתנורים⁷ וכירים⁸ עשויים מאבן. כלים אלה כבדים היו, ולפיכך נחשבו חלק מן הבית ולכן המוכר את הבית "מכר תנור מכר כירים". אבל בבבל השוכנת בין הנהרות ואדמתה אדמת סחף לא היו מצויים תנורי אבן,⁹ שהרי "אין אבנים בבבלי",¹⁰ ולפיכך כל תנור עניינו תנור חרס נייד. הבדל מציאות זה יצר הבדל הלכתי, ולפיו, המוכר את הבית - בבבל - לא מכר את התנור והכירים. הבדל זה חדר אף לנוסח המשנה. השערה זו מתחזקת, לכאורה, מכיוון שגם ההלכה העולה מן הברייתא שבסוגיית הבבלי (סד ע"ב) וגם זו העולה מן התוספתא¹¹ מתאימה לכיוון זה: "המוכר את הבית... לא

⁶ עיין למשל י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח, עמ' 327-328 (והסיכום בעמ' 351); שם, עמ' 384 (הגהת רבא על פי המציאות בבבל); ד' רוטל, "חקל דמא" - יסדה בוכים, על השימוש בספרות החיצונית לקביעת נוסח בספרות חז"ל. בתוך: מחקרי תלמוד ב (תשנ"ג), עמ' 498. "בארץ ישראל, שמצויים בה סלעים, חצבו-חפרו 'כוכין' לקבורה, ואילו בבבל, שאין בה אבנים, המירו במשנתם את הגירסה 'כוכין' להיות 'בוכין'...", ועיי"ש בסיכומי בעמ' 515-516; "י כהן, 'עיוני נוסח במשנה וגמרא ד'אבות מלאכות' (פרק כלל גדול)", בתוך: כרם היה לידידי, סעד תשנ"ב, עמ' 243: "מסתבר איפוא, כי שתי הגרסאות במשנה תלויות במקום ניסוחה: המשנה ה'בבלית' נתנסחה, כנראה, בהר יהודה.. והגיעה משם לבבל עוד בימים קדמונים; המשנה ה'ירושלמית' היא, אולי, משנת אנשי גליל שלא זרעו חטים בהר אלא בבקעות, ובאמת חרשו ברישא והדר זרעו..."; ועי' ע"צ מלמד, 'הלכות א"י באור התנאים בבבלי', בתוך: שדה אילן, ספר זכרון לרמ"צ אילן ז"ל ירושלים תשי"ט, עמ' 84 = עיונים בספרות התלמוד, ירושלים תשמ"ו, עמ' 305, המציע ש"יש מקומות שהאמוראים נדחקו והגיהו את משנתנו להתאימה לתנאי בבל", והוא מציין שתי דוגמאות לכך. מאידך, ראוי לציין, כי בכל הדוגמאות הרבות שמביא אפשטיין, בפרק "נוסח הבבליים ונוסח בני ארץ ישראל בזמן התלמוד", מבוא לנוסח המשנה, עמ' 720-706, אין הוא מציין ולו פעם אחת הבדלים שמקורם בהבדלי המציאות; "י בראנד, כלי החרס, עמ' 20 קובע: "יודאי שהיו הבדלים בולטים בין א"י לבבל, כשם שהיו כאלה בין מחוזות שונים בא"י גופא... ברם הבדלים אלה לא גרמו לשינויים בטקסט". אבל עיין דבריו המצוטטים להלן, סמוך להערה **שגיאה!** **הסימניה אינה מוגדרת..**

⁷ עי' למשל כלים פ"ה מ"א: "תנור של אבן...טהור"; תוספתא כלים ב"ק פ"ד ה"ג: "שלוש אבנים שחברן זו לזו ועשאן תנור", ועוד.

⁸ עי' למשל כלים פ"ה מ"א: "כירה של אבן ושל מתכת"; שם פ"ו מ"א: "העושה שתי אבנים כירה וחיברם בטיט", ועוד.

⁹ לכל הפחות לא מצאתי בתלמוד הבבלי אזכור של תנור או כירים מאבן.

¹⁰ מדרש תהילים כד, מהד' בובר עמ' 208. ועיין ד' רוזנטל, לעיל הע' 6.

¹¹ בבא בתרא פ"א ה"א, מהדורת ליברמן, נויארק תשמ"ח, עמ' 138.

מכר את התנור לא מכר את הכיריים". הנה כי כן, תנאי החיים הבבליים באו לידי ביטוי בברייתא שבבבלי, בתוספתא - שלפי זה מסתבר שהיא ברייתא בבלית¹² - וכן בנוסח המשנה, שנשנה בהתאם לתנאי חייהם של השונים הבבליים.

ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר בשני סיפורים על בתו (או אשתו) של ר' חייא. בירושלמי¹³ מסופר: "ברתי דר' חייא רבה אתת מופה גו תנור, אשכחת כיפה בגויה, אתת שאלת לאבוהא אמר לה איזלין גרפין...". כנראה שאבן (כיפה) זו נפלה מן התנור גופו. לעומת זאת בתלמוד הבבלי מובא סיפור דומה אלא ששם אין המדובר באבן בתנור אלא בחתיכת חרס (אריח). וכך שנינו בביצה לב, ע"ב: "דביתהו דר' חייא נפל לה אריחא ביומא טבא...". י' בראנד¹⁴ ציין למקורות אלה והעיר עליהם: "...ויתכן גם שהם שני נוסחאות מעובדא אחת שנוסחה ע"י מי שמסרה בהתאם לתנאי המקום שלו".

אלא שהבחנה זו בין בבל לבין ארץ ישראל אינה מתקבלת על הלב.¹⁵ עובדה היא שבארץ ישראל היו תנורים ניידים¹⁶ כדרך שהיו בה תנורים קבועים.¹⁷ לגבי בבל ישנן

¹² על הברייתות הבבליות בתוספתא עיין למשל ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ג, מבוא לסדר מועד עמ' יד; ועי' רא"ש רונטל, "המורה", 31 Proceedings of the American Academy for Jewish Research, (1961), עמ' נט-סב; ולאחרונה י' אליצור, 'מפגשי לשון וריאליה בלשון חז"ל ושאלת קדמותה של התוספתא', מחקרים בלשון ה-, ירושלים תשנ"ב, עמ' 109-121.

¹³ ביצה פ"ד ה"ד (סב ע"ג).

¹⁴ כלי החרס, עמ' תקמו, הערות 63, 66.

¹⁵ האריכות שבה נקטתי בבירורה של הצעה נועדה בכדי למצות את כיוון זה, ובכדי להראות שאין למצוא בהבדלי הנוסח שבה השקפות של הבדלים בין בבל לבין ארץ ישראל. הדבר חשוב במיוחד על מנת לעמוד על היחס שבין המשנה לבין הברייתות שבתוספתא ובבבלי, עיין להלן בפנים.

¹⁶ עיי' למשל שביעית פ"ה מ"ט (=גיטין פ"י מ"ט): "משאלת אשה נפה וכברה וריחיים ותנור". (כע"ז בנדרים פ"ד מ"א); תענית פ"ג מ"ח: "צאו והכניסו תנורי פסחים" ועוד. תנורים כאלה היו עשויים בדרך כלל מחרס או אדמה. לא מצאתי מקורות שמהם עולה שכיריים מיטלטלים, אבל ברור שסתם כיריים עשויים מחרס. עיי' למשל כלים פ"ה מ"ב: "כירה... איזוהי גמר מלאכתה משיסקנה", ובכל אופן הכיריים קטנים מן התנור. ועיין בראנד, כלי החרס, עמ' תקמ"ד הערה 34; תקסא הע' 255.

¹⁷ למעשה, הבעיה בבירור הריאלי של סוגי התנורים בכלל ושל סוג התנור עליו דנה המשנה הנידונה בפרט היא עובדה ש"בעברית נוהגים לכנות בשם הכללי 'תנור' כל מתקן אפייה מכל סוג שהוא" (שי' אביצור, אדם ועמלו, ירושלים 1976, עמ' 109). עם זאת, סביר להניח שרוב התנורים בארץ ישראל בתקופה זו הם תנורים המחוברים לארץ. כך כבר הציע רש"י בחולין קכג סע"ב ד"ה תנור: "תנור תחילתו עשוי כלי כקדרה ומטלטל, וכשבא לקובעו מעמידו בארץ ומדביק טיט סביביו ומעבהו..." (וכע"ז בשבת קכה ע"א, ד"ה נתנו). ועיי' שי' קרויס, קדמוניות התלמוד, כרך שני, חלק ראשון, תל אביב תרפ"ט, עמ' 137: "התנור אמנם מיטלטל מתחילה, אבל לבסוף נותנים לו מקום קבוע... שמן הסתם מחברים אותו בארץ", ועיי"ש עמ' 146 לגבי כיריים. ולעומת זאת עיי' י' בראנד, כלי החרס, עמ' תקסא, המסיק - מתוך המשנה שאנו עוסקים בה - לפי דרכו בבירור הנוסח, שהתנורים היו תנורים מיטלטלים דווקא. כאמור לעיל, ודאי שהיו תנורים קבועים בארץ ישראל. לתנורים מחוברים לארץ בתקופות הקרובות לתקופת המשנה, ראה למשל הצילומים אצל: E. Netzer, Masada III, Jerusalem 1991, p. 529, 531, 553 (והשווה: עי' זבולון ויי

עדויות על תנורים גדולים מאוד,¹⁸ שהיו - קרוב לוודאי - תנורים המחוברים לקרקע. לפיכך, אין סיבה להניח שמשנתנו עוסקת בארץ ישראל דווקא בתנורים קבועים, ובבבל דווקא בתנורים מיטלטלים. לבד מזאת, הקביעה שבארץ ישראל אנו עוסקים בתנורי אבן אין לה על מה לסמוך, שסתם תנורים אף בארץ ישראל תנורי חרס הם.¹⁹ מכאן, שהקביעה שבארץ ישראל היו תנורי אבן קבועים לעומת בבל שבה היו תנורי חרס מיטלטלים היא אוקימתא דחוקה ותו לא.

מתוך כך יש גם לדחות את הצעתו של בראנד. קיומם של תנורים קבועים ושל תנורים מיטלטלים באותה תקופה, הופך את הניסיון לראות את הנוסחים השונים כמתייחסים לזמנים שונים לניסיון שרירותי.

יתירה מזו. הקושי על שיטתו של בראנד חריף במיוחד. בראנד מקבל את נוסח הדפוסים כנתון ומתייחס לכתבי היד בחוסר אמון. ומכאן שהוא נזקק ל"חקר הצדדים הריאליים של הכלי הנידון",²⁰ כדי להכריע במקום שיש הבדלי נוסח. כמדומה שכאן הנתונים שבידינו - המצביעים הן על תנורים קבועים והן על תנורים מיטלטלים - אינם מאפשרים הכרעה בין חילופי הנוסח שבמשנתנו.

אף שיש לדחות הצעות אלה, יש לבחון בכובד ראש את ההנחות העומדות ביסודן: האם יש לפנינו שתי מסורות נוסח קדמוניות, שכל אחת מהן משקפת מציאות שונה? האם בנוסחים השונים יש גם "אמת של הטקסט" וגם "אמת היסטורית"?²¹ במובן של הריאליה המסתתרת מאחורי חילוף נוסח זה?

אולנק, כלים מתקופת המשנה והתלמוד, תל אביב תשל"ח, עמ' 60-61; E. M. Meyers & C. L. Meyers, Biblical Archeological Reveiw, 4 (1978), no. 2 p. 39. לתיאור כללי של סוגי התנורים השונים, ובהם תנור הבנוי באדמה ומעליה, ראה - R. J. Forbes, Studies in Ancient Technology, VI, Leiden 1958, pp. 62-64. וע"ע ש' אביצור, מתקני אפיה וכליהם, תל אביב תשל"א, עמ' 14 ואילך, המתאר תנורים מיטלטלים ובנויים גם יחד, בין בתקופות הקדומות ובין בתקופות המאוחרות.

בתלמוד הבבלי אנו מוצאים דיון בתנורים קטנים וגדולים, מיטלטלים וקבועים לארץ. דיונים אלה באים בדרך כלל אגב התייחסות למשנה או למקורות ארץ ישראלים אחרים. כאשר מתוארים תנורים במציאות של בבבל - ולא אגב דיונים הלכתיים - אלה תנורים גדולים, שאדם יכול להכנס לתוכם, עיין כתובות סז ע"ב וקידושין פא ע"ב. בהקשרים אגדיים דומים מובאים בבבלי גם שני מעשים שאינם מתרחשים בבבל, עיין קידושין מ ע"א (ר' צדוק והמטרוניתא), בבא מציעא פה ע"א (ר' זירא לאחר שעלה לארץ ישראל).

עיין המקורות המצוינים אצל בראנד, כלי החרס, עמ' תקמ"ו-תקמ"ז.

ע"י לעיל הערה 5. מעניין שדווקא בסוגיה הנדונה יש בדברי בראנד משום הנחת המבוש. את "הצדדים הריאליים" של התנור והכירים הסיק מתוך נוסחי המשנה. כאמור, את הקביעה שהתנור בו דנה המשנה הוא תנור קטן ומיטלטל הסיק מתוך הנוסח "לא את התנור...", ולא מתוך היכרות ממשית עם תנורים או מתוך ממצא ארכיאולוגי כזה או אחר.

כפרפרזה על דברי ר"ש ליברמן, בביקורתו על ספרי דברים מהדורת ל' פינקלשטיין, קרית ספר, יד (תרצ"ז), עמ' 323-324 (=מחקרים בתורת ארץ ישראל, ירושלים תשנ"א, עמ' 566-567).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

דומה שאין עלינו אלא לחזור למשנה עצמה ולנוסחאותיה. מתוך עיון מדוקדק בנוסחי המשנה, בתולדותיהם ובגלגוליהם נראה שיש להפריך את משקלם הזהה של שני הנוסחים, אפשר לעמוד על הנוסח המקורי במשנה, וגם אפשר לבאר כיצד נוצר הנוסח האחר.

*

העולה מעדי הנוסח של משנה זו הוא כדלהלן:²² עדי הנוסח של "סדר המשנה" וכן שניים או שלושה²³ מכתבי היד של המשנה שבתלמוד הבבלי נוסחים: "מכר תנור מכר כיריים", וכעין זה היה בנוסחם של הגאונים ושל ראשונים רבים. לעומת זאת, בחמשה עדי נוסח של המשנה שבכתבי היד של התלמוד הבבלי,²⁴ הנוסח הוא שלילי: "לא מכר את התנור לא מכר את הכירים", או כעין זה. נוסח זה מתועד אף אצל חלק מן הראשונים.

העובדה שהנוסח "מכר תנור מכר כירים" מתועד על ידי עדי נוסח רבים ומגוונים כל כך - הן כתבי יד של המשנה והן כתבי היד של המשנה שבבבלי למן הגאונים ועד לאחרונים הראשונים - מכריעה שנוסח זה, ורק נוסח זה, הוא הנוסח הקדום והמקורי. קביעה זו שונה מן ההצעות לעיל, שניסו למצוא צידוק לשני הנוסחים, ובוודאי שהיא שונה מן ההצעה שביקשה לראות דווקא את נוסח הדפוסים כנוסח המקורי. מקביעה זו אף עולה שהנוסח "לא את התנור ולא את הכירים" משקף שלב מאוחר בתולדות נוסח המשנה (שבבבלי). להלן ננסה לעמוד על זמנו של השינוי ועל הגורם לו.

המקור הקדום ביותר לנוסח "לא את התנור ולא את הכירים" במשנה, הוא הרשב"ם, בפירושו על משנתנו: "ה"ג לא את התנור ולא את הכיריים"²⁵ דכל הנך מיטלטלין הן והכי תניא בתוספתא. ובסדר המשנה גרס מכר תנור מכר כירים ולא נהירא, ואם איתא צריך לאוקמה במחברת לקרקע".

למרות זאת, אין להניח שנוסח זה נוצר כתוצאה מהגהה של הרשב"ם, וזאת מכמה נימוקים. ראשית, כעין נוסחו של הרשב"ם אנו מוצאים אף בכתבי יד שאינם מושפעים מהרשב"ם ומהגהותיו.²⁶ ועוד, הנוסח של כתבי היד ושל הראשונים שונה מנוסחו של

²² תיאור מפורט של עדי הנוסח הישירים והעקיפים מצוי בנספח.

²³ הכוונה לכתבי היד מינכן ואסקוריאל. בכתב יד אוקספורד הדברים אינם ברורים כל צרכם. הנוסח הוא "לא מכר קלרת [כך!] <ולא מכר את התנור ואת הכיריים> (ההוספה בין השורות). לכאורה נראה, שהנוסח המקורי הוא נוסח סדרי המשנה ועליו נוספה הגהה. אלא שאין זה פשוט. הנוסח "מכר את התנור..." אינו מצוי באף עד נוסח, שלפי נוסחו נמכרים התנור והכירים עם הבית. דבר זה מעלה את האפשרות כי הנוסח המשתקף בכ"י זה הוא כמסורת כתבי היד של הבבלי, המלה "לא" נשמטה בטעות, ותוקנה. (נראה שהתיקון נעשה ביד הסופר עצמו). גם הפירוש שבשולי כתב היד: "תנור וכרי מיטלטלי" מתאים לנוסח "לא מכר..." אף זו אינה ראייה לנוסח המשנה שבו. וראה להלן הערה 55.

²⁴ הכוונה לדפוס ונציה, ולכתבי היד ותיקן, המבורג, פירנצה ופריס.

²⁵ דפוס פזרו: "ולא הכירים".

²⁶ כתב היד המוקדם ביותר שבידינו כאן הוא כתב יד המבורג שנכתב בגירונה 1184-, כמה עשרות שנים לאחר פטירת הרשב"ם, ומבחינת סדר הזמנים, עשפעת הרשב"ם על נוסח כ"י זה אפשרית. עם זאת,

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הרשב"ם: בכמה כתבי יד וראשונים מצויה המלה "ריחים" בנוסח המשנה - "אבל לא את התנור ולא את הכיריים ולא את הריחיים"²⁷ - דבר שאין לו זכר בנוסחם של סדרי המשנה ואף לא בדברי הרשב"ם.²⁸ עובדות אלו מורות, לכאורה, על הגהה של המשנה באופן בלתי תלוי ברשב"ם, ומגמתה של הגהה זו היא, ככל הנראה, לקרב את המשנה אל הברייתא שבתלמוד.

*

הגהת משניות על פי ברייתות שבתלמוד, היא תופעה נרחבת ומוכרת היטב.²⁹ כדי לטעון שכך התרחש אף במשנתנו אין צורך בראיות מיוחדות. עם זאת, אפשר להטעים ולהבהיר את הסוגיה שאנו אווזים בה מתוך בירור שיטות הראשונים בפירושה ובפסק ההלכה העולה ממנה.

בדיקה מדגמית של הגהות הרשב"ם מורה על אי השפעתן על נוסחו של כתב יד זה. למשל, בדף סב ע"ב שונה נוסחו של כתב היד מזה של הרשב"ם, ונוסח הרשב"ם נכתב בגליון כ"ג ר"ש. יש הבדל בין הנוסחים גם בדף סד ע"ב (ד"ה אלא מסיפא); סה ע"א (ד"ה ה"ג); סו ע"א (ד"ה ה"ג); קלו ע"א (ד"ה ה"ג); קלו ע"ב (ד"ה ה"ג). בדף קלו ע"ב סוד"ה ואם לא, דוחה הרשב"ם משפט שלם של הגמרא: "ומה שכתוב בספרים ודוקא אתרוג אבל פריש ורמון לא, אריכות פירוש של שוטים הוא ואינו מן הגמרא כן נראה בעיני וכשר". יאריכות פירוש של שוטים זו מצויה בכ"י המבורג. (מאידך, בדף סג ע"ב - נוסחו כנוסח הרשב"ם ד"ה ה"ג).

זהו נוסחו של כתב יד פריז. וכעין זה בכתב יד המבורג ופירצה, ואצל חלק מן הראשונים (תוספות, אור זרוע, רמב"ן, ר"י קרקושא, רשב"א, ר"ן ומאירי). לציונים מדויקים ולגיוני הניסוח, ראה בנספח. הייתה קיימת אף מסורת שהרכיבה ככל הנראה שני נוסחים, את נוסח "סדרי המשנה" עם נוסחה של הברייתא (או עם הנוסחאות המתאימות במשנה). בהלכות גדולות, כ"י אמברוזיאנה: "מכר את התנור ולא את הכירים ולא את הריחים". הנוסח השני בתוספות הוא: "מכר את התנור וכירים אבל לא את הריחים". כמדומה שהמסורת עליה מעיד המאירי מעידה אף היא על נסיון להתאמת המשנה והברייתא, אך בכיוון ההפוך: "ולפי פירושנו אין גורסין במשנה ולא את הריחים, וכן אין גורסין אותו בברייתא הנזכרת בגמרא, וכן בספרים מדויקים לא נמצא שם רחים לא במשנה ולא בברייתא".

בין כך ובין כך אין המילה מקורית במשנה. והשוה להערותיו הקצרות של ר"ש ליברמן 'ריחים' והמכוננין להם, תרביץ נ (תשמ"א), עמ' 132 [=מחקרים בתורת ארץ ישראל, ירושלים תשנ"א, עמ' 387]; תוספתא כפשוטה, בבא בתרא, י', נויארק תשמ"ח, עמ' 359 הערה 2. קשה להניח ש"ריחים" נכנס למשנה מתוך אשגרת הצירוף המקובל: "תנור - כירים - ריחים" (ענין המקורות שאצל י' בראנד, כלי החרס, עמ' רלא; עמ' תקמ"ד-תקמ"ה) שהרי אף הצירוף "תנור - כירים" בלא ריחים מצוי הרבה.

אף בעצם הדבר, אינני משוכנע שיש הכרח לראות בדברי הרשב"ם הגהה של המשנה. יש לדייק בניסוחו של הרשב"ם: "ה"ג לא את התנור ולא את הכירים... והכי נמי גרסינן בתוספתא, ובסדר המשנה גרס מכר תנור מכר כירים...". מן ההעמדה של הנוסח שלו ביחד עם נוסח התוספתא מול הנוסח שבסדר המשנה, משמע לכאורה, שכבר נוסח המשנה שבספר התלמוד של הרשב"ם היה: "לא את התנור ולא את הריחים". אבל הדברים אינם מוכרעים.

י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, דן בכך פעמים רבות. ראה למשל עמ' 353 ואילך; עמ' 509 ואילך.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כאמור, הנוסח הקדום - "מכר תנור מכר כירים" - עומד בסתירה מוחלטת לזה שבברייתא שבבבלי. לגבי דרך הטיפול בסתירה זו נחלקו הראשונים. הגישה של רב האי גאון,³⁰ (הרי"ף³¹), הרמב"ם³² והרי"ד³³ היא שהסתירה אכן קיימת, ויש לפסוק כהלכה שבמשנה, תוך שהברייתא שבתלמוד ובתוספתא נדחית מכל וכל ("ואין לסמוך על הברייתא..."). לעומת זאת קיימת גישה המנסה לגשר על פני המחלוקת על ידי העמדת המקורות השונים באוקימתות שונות: זה במחוברים לבית וזה בשאין מחוברין לבית.³⁴ מסתבר שמתוך הגישה הזאת, המגשרת בין המקורות נוצרה אף הגהה במשנה, בכדי להתאימה לברייתא שבבבלי ובתוספתא.³⁵ זכר לדבר, ניסוחו של הרשב"א, המתייחס לנוסח "המוגה": "ולא מכר לא את התנור ולא את הכירים כך כתוב בנוסח הספרים שלנו. ולגרסי' זו לא פליגא מתני' בהא אברייתא...". לחיזוקה של מגמה זו, יש לצרף כמה פרטים נוספים בסוגיה שגם בהם יש הגהה של המשנה או הברייתא, כנראה כדי להקיף זו לזו.³⁶

³⁰ ספר המקח והממכר, פרק כ.

³¹ נוסח המשנה שבריי"ף הוא "מכר תנור מכר כירים". בנוסח הברייתא שבריי"ף חסר כל הקטע הדין בענין תנור וכירים. נראה שהברייתא קוצרה על ידו על מנת להתאימה להלכה שבמשנה על פי דברי רב האי גאון, ועיין ברמב"ן.

³² הלכות מכירה פכ"ה ה"ה.

³³ בפירושו על אתר, מהדורת א"י וורטהיימר, ירושלים תשמ"ח, עמ' רלח.

³⁴ פרשנות זו מצויה לראשונה בפירוש המיוחס לרבינו גרשם. עם שהוא גורס במשנה: "מכר תנור מכר כירים" הוא מפרש: "אם קבועין בקרקע", בניגוד לברייתא שבה: "אבל לא מכר לא את התנור ולא את הכירים ולא את הריחים - משום דכל הני מטלטלין נינהו ולא כקרקע דמי". בדרך זו מבוארת המשנה באוקימתות שונות (בהמשך דבריו הוא אמנם מבאר שההלכה שבמשנה היא אליבא דר' אליעזר, המוזכר בהמשך הברייתא, אך אין הוא טוען שהברייתא היא דעת חכמים, אלא שהיא מועמדת ב"מטלטלין", ועיין להלן בפנים). בדרך זו אף פירש הרשב"ם בסוף ד"ה הכי גרסינן: ובסדר המשנה גרס מכר תנור מכר כירים ולא נחירא ואם איתא צריך לאוקמה במחוברת לקרקע". כעין זה אף בדברי המאירי: "מכר את התנור ואת הכירים - פירוש בזמן שהם מחוברין בטיט". ביד רמה, בפירוש הברייתא, מצויות שתי הגישות: המשנה עוסקת בתנור וכירים קבועים בניגוד לברייתא, ויחד עם זאת המשנה היא דעת ר' אליעזר והברייתא דעת חכמים החולקים עליו.

³⁵ לגבי ההלכה של מכתשת המופיעה בהמשך המשנה כמעט ולא קיים נסיון להתאימה ללשון הברייתות. אלא שבעניין זה בולטת המחלוקת שבין המקורות וברור שהמשנה היא אליבא דר' אליעזר, ולכן קשה יותר להתאימן. אבל עי' להלן הערה 38.

³⁶ א. הוספת המילה "ריחיים" במשנה, עיין לעיל סמוך להערה 22.

ב. השינוי בברייתא בעניין המכתשת החקוקה והקבועה, עיין להלן הערה 33.

ג. בכתבי היד של התלמוד יש חילוף לגבי מקומו של המשפט בברייתא: "ובזמן שאמר לו הוא וכל מה שבתוכו הרי כולן מכורין" (ראה: נספח). בכתבי היד המבורג, פריז ואסקוריאל מיקומו הוא לפני המשפט המתייחס לתנור לכירים ולריחיים. לעומת זאת בדפוס ונציה, ובכתבי היד מינכן ואוקספורד מיקומו הוא בסוף הברייתא, לאחר מחלוקתם של ת"ק ור' אליעזר לגבי התנור, הכירים והריחיים. בכתבי היד ותיקן ופירנצה נכפל המשפט, והוא מצוי בשני המקומות. מיקומו של המשפט לפני התנור והכירים, יוצר סתירה בין הברייתא לבין המשנה. וכבר עמדו על כך הראשונים. עיין ברמב"ן, ביד רמ"ה, בריי

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נראה אפוא, שבין שההגהה היא של הרשב"ם עצמו, בין שהיא מוקדמת לו ובין אם נעשתה בכמה מקומות במקביל, ברור שזמנה מאוחר, הרבה אחרי תקופת המשנה או התלמוד, כנראה בסוף המאה האחת עשרה או תחילת המאה השנים עשרה. הגהה זו התקבלה כנוסח המשנה של רוב כתבי היד של הבללי ונוסח מוסכם אצל הרבה מן הראשונים.³⁷

*

עד כאן ביחס לנוסחה של המשנה. ועדיין נותרו ההבדלים שבין המשנה - שנוסחה "מכר תנור מכר כיריים" - לבין התוספתא והברייתא שבבבלי שנוסחם: "לא מכר את התנור ולא את הכיריים".

אפשר לבאר ששני מקרים לפנינו, וכך פירשו הרבה מן הראשונים. המשנה עוסקת בתנור מחובר לארץ והברייתות בתנור שאינו מחובר. כאמור לעיל, אין סיבה להניח שהבדלים אלה משקפים הבדלי זמן או הבדלי מקום, שהרי היו קיימים בארץ ישראל הן תנורים קבועים והן תנורים מיטלטלים.

דרך שונה לפירוש מחלוקת זו עולה מתוך בירור של הבדל נוסף שבין המשנה והברייתות. התוספתא והברייתא שבבבלי חלוקות על המשנה אף בעניין מכירת המכתשת עם הבית. במשנה שנינו "מכר את המכתשת קבועה אבל לא את המטלטלת" ואילו

קרקושה, ובריטב"א (מהדורת בלוי, עמ' קכז). מסתבר שקושי זה גרם להזזתו של המשפט עד לאחר ההלכה של התנור והכיריים.

ד. גם זיקה הקיימת בין נוסחי המשנה לבין נוסח הברייתא בפרט שולי עשויה להורות על נסיון לקירובן זו לזו. הכוונה למשפט הפותח את ההלכה בעניין התנור והכיריים. בדפוס ונציה ובכ"י ותיקן הנוסח הוא: "(ו)לא את התנור", גם במשנה וגם בברייתא. לעומת זאת, בכתבי היד המבורג ופריו הנוסח הוא: "אבל לא מכר לא את התנור..." במשנה ובברייתא. מאלף במיוחד נוסחו של כתב יד פירנצה. נוסחו בברייתא הוא: "לא את התנור ולא את הכיריים ולא את הריחים". ואילו במשנה נוסחו היה: "אבל לא מכר את התנור אבל לא מכר את הכיריים אבל לא מכר את הריחים", כנוסח הקרוב לזה שבכתבי היד המבורג ופריו. נוסח זה הוגה, תוך שהוא מותאם לנוסח הברייתא שלו: "אבל לא מכר לא את התנור ולא מכר את הכיריים ולא מכר את הריחים".

בכתבי היד מינכן ואסקוריאל נוסח המשנה הוא "מכר תנור מכר כיריים", ולפיכך אינם עניין לכאן. כתב יד אוקספורד נוסחו מסופק. ועיין להלן בנספח, ולעיל בהערה 23.

התפשטות ההגהה מלמדת על טיבם של עדי הנוסח שלנו, ובכללם משנת כתב יד המבורג "הספרדי הנאמן והישן" - כלשונו של א"ש רוזנטל, 'תולדות הנוסח ובעיות עריכה בחקר התלמוד הבבלי', תרביץ נו (תשמ"ח), עמ' 32. העובדה שהרמ"ה, שחיבר את ה"יד רמה" לאחר כתיבתו של כ"י המבורג, עדיין משמר את הנוסח "מכר תנור מכר כיריים" מורה על כך שבמסורת הספרדית חדרה הגהה, ושבמשנתנו לא משתקפת בכתב יד זה "מסורת ספרדית" אחידה. וראה י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 328-327, המציין לדוגמא דומה לזו שלנו, ואף בה ההגהה על פי הבללי השפיעה אף על כתב יד המבורג. מאידך, יש לתת את הדעת לכך שדווקא כ"י אסקוריאל הוא מכתבי היד שמשמרים נוסח מקורי במשנתנו. והשוא א"ש רוזנטל, ירושלמי נזיקין, ירושלים תשמ"ד, מבוא עמ' כד. גם כתב יד מינכן משמר כאן את נוסח המשנה ש"בסדר המשנה". על כעין זה ראה ד' רוזנטל, לעיל הערה 1, עמ' 136-138.

37

בברייתות שנינו: "מכר את המכתשת החקוקה אבל לא את הקבועה",³⁸ ר' אליעזר אומר כל המחומר לקרקע הרי הוא כקרקע...". המחלוקת היא לגבי המכתשת הקבועה, שהיא ככל הנראה מכתשת מיטלטלת שקבועה וחבורה לארץ.

בעניין זה קרוב לוודאי שהמשנה נסתמה על דעתו של ר' אליעזר, שהמחומר לקרקע נמכר עם הבית, ובלשונו של הרשב"ם:³⁹ "ומתניתין ר' אליעזר היא דפליג בסיפא ואמר כל המחומר לקרקע הרי הוא כקרקע". אלא שכאן יש לתת את הדעת לשאלה האם מחלוקת תנאים זו מתייחסת אך ורק למכתשת או אף לסיפא, לתנור ולכיריים. הרשב"ם מצמצם את היקפה של מחלוקת זו, והוא מפרש אותה כמתייחסת אך ורק לגבי המכתשת: "ר' אליעזר כו' - אמכתשת קבועה פליג".

אלא שהניסוח של הברייתות מלמד, לכאורה, על כך שדברי ר' אליעזר מתייחסים אף לתנור ולכיריים. כלומר, לדעתו, מכיוון שהמכתשת הקבועה, התנור והכיריים מחוברים לקרקע - הם נמכרים עם הבית. וחכמים חולקים עליו בזה. נראה שיסודה של המחלוקת היא בשאלה האם קיבועם של חפצים מסוימים בבית הופך אותם לחלק מן הבית - אליבא דר' אליעזר, או שהם נחשבים בכל זאת כדבר העומד בפני עצמו, ושללא פירוט מיוחד אין הם נחשבים בכלל ה"מוכר את הבית".⁴⁰ כך כתב הר"ד: "פי' ת"ק סבר מכתשת קבועה וכן תנור וכירים וריחים אע"ג דקביעי לא בטלי אגב ביתא, ור' אליעזר סבר כיון דקביעי בטלי...". וכעין זה נתפרש אף במיוחס לרבינו גרשם, ביד רמ"ה, ובחידושי הריטב"א.⁴¹

³⁸ זה הנוסח ברוב עדי הנוסח של הברייתא שבבלי. אבל בכתב יד פריז, בדברי הראב"ד (המובאים ברשב"א) וברשב"א ואצל ר"י קרקושא [בתוך: מ"י בלוי, שיטת הקדמונים, ניו יורק תשמ"א, עמ' רנד] הנוסח בברייתא הוא: "מכר את המכתשת הקבועה לא את החקוקה". [בכ"י פריז יש סימון שצריך להפוך את הסדר הזה, ובכך להתאימו אל הנוסח שלפנינו]. נוסח זה עולה אף מרשימה של תשובות גאונים [ל' גינצבורג, גיאוניקה, חלק ב' ניו יורק 1909, עמ' 71], שבה צוין: "ומכתשת קבועה אבל לא את החקוקה [כך!]". לפי דברי הראב"ד כך הוא גם הנוסח בירושלמי. אבל לפנינו בירושלמי: "כיני מתניתא מכר את המכתשת החקוקה אבל לא את הקבועה".

הערתו של ר"י קרקושא, ייתכן שהיא מבהירה את מניעי החילוף: "מכר את המכתשת הקבועה אבל לא את המטלטלת, וזהו לשון המשנה. ולשון הברייתא מכר את המכתשת הקבועה אבל ללא את החקוקה. ויש מהפכין מכר את החקוקה אבל לא את הקבועה, ולזה ההיפוך ברייתא זו חולקת על המשנה...". תמיהתו של ר"י קרקושא על כך שבנוסח שלפנינו נוצרת מחלוקת בין הברייתא למשנה היא ככל הנראה סיבת ההגהה של הברייתא. ואף כאן יש נסיון להתאים את המקורות. אלא שנסיון התאמה זה יוצר אף הוא קשיים, וכבר הקשה הרשב"א: "...ואם הגירסא כן לא ידעתי על אי זה יחלוק ר' אליעזר". ועיין במקורות שציינ ר"ש ליברמן ובביאורם בתוספתא כפשוטה, בבא בתרא, י', נויארק תשמ"ח, עמ' 358 הערה 1.

בדף סה ע"ב ד"ה אבל לא.

³⁹ לדרך שונה בביאור דברי ר' אליעזר במשנה זו בפרט ובפרק זה בכלל עיין מ' גיל, 'המוכר את החצר לא מכר אלא אורה שלחצר', תרביץ (תשל"ז), עמ' 21.

⁴⁰ מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשל"ח, עמ' קכז. יצוין שללא דיון במחלוקת ר"א וחכמים, פירשו כך בתוספות ד"ה לא מכר: "ולספרים דגרסי מכר את התנור וכירים... צריך לומר דחשיב חיבור חבור...". ולמעשה זו דעת ר"א. ועיין בתוספתא כפשוטה, שם, עמ' 359. מדבריו של ר"ש ליברמן משמע שהוא נוטה לפירושו של רבינו גרשם, והוא אף רומז לקשר שבין הפירוש לבין הנוסח במשנה.

חשוב לציין שמחלוקת הראשונים בשאלה האם דברי ר' אליעזר מוסבים אף על התנור והכיריים, או שהם מוסבים רק על המכתשת הקבועה, קשורה קשר הדוק לנוסחאותיהם במשנה ביחס לתנור ולכיריים. אותם החכמים, המצמצמים את היקף המחלוקת, נוסחם במשנה הוא: "לא מכר את התנור לא מכר את הכירים". לפי זה יש התאמה מלאה בין ההלכה במשנה ובברייתות בנקודה זו, ומכיוון שכך אין מקום למחלוקת תנאים אף בנקודה זו. אבל אצל החכמים הגורסים כנוסח הקדום והמקורי "מכר תנור מכר כיריים", הייתה קיימת מחלוקת בין המשנה לבין הברייתות, גם בעניין זה, ולכן יכלו לפרש את מחלוקת ר' אליעזר וחכמים גם בעניין התנור והכיריים.

סוף דבר: מחלוקת התנאים בהלכה באה לידי ביטוי בהבדל שבין המקורות - הבדל שבין המשנה, שנסתמה כדעת ר' אליעזר, ובין סתם הברייתות שבבבלי ובתוספתא החולקות עליו. הבדלי המקורות חזרו והשפיעו על הנוסח בענף מסויים של המשנה שבבבלי. השפעה זו - הגהה זו - יצרה אמנם שלום בין המקורות, אך היא היא שיצרה את המחלוקת בין נוסחיה השונים של המשנה.

ולצד אחר. בניסיון לברר מתוך משנה זו כיצד נראו תנור וכיריים, צללנו במים אדירים והעלינו חרס בדינו. בארץ ישראל היו בתקופת המשנה תנורים קבועים והיו תנורים מיטלטלים. הבדלי מציאות אין למצוא בחילופי הנוסח שבמשנה⁴² - אלא הגהות, חילופי מקורות והבדלי פרשנות.

⁴² הבדלי מציאות יש למצוא בסוגייתנו אך ורק במעשה בעניין התנור בביתו של ר' חייא (לעיל, סמוך להערה 13). אף אם נניח, כהשערתי של ברנד, שאין כאן אלא מעשה אחד בשני ניסוחים, אי אפשר אלא להסיק שמעשה שהתרחש בארץ ישראל בתנור של אבן - וכך הוא סופר בירושלמי - "תורגס" בבבל והותאם למציאות הבבלית שבה אין תנורי אבן. הנתונים שבידינו אינם מאפשרים הכללה של מעשה זה לכלל התנורים שבארץ ישראל ובבבל, ולכן אין לתלות בו את הבדלי הנוסח שבמשנה. המאמר נמסר למערכת באב תשנ"ו. בעת קריאת ההגהות האחרונות הגיע לידי מאמרו של צ' שטמפר, "מכר תנור מכר כירים", מעליות יט, סיון תשנ"ז, עמ' 56-67.

נוסחי המשנה ונוסח הברייתא

א. נוסחי המשנה הגורסים: "מכר תנור מכר כירים"

כ"י קויפמן: "המוכר את הבית... אבל לא את הקלת מכר תנור מכר כירים בזמן...". וכך בדיוק: בכתב יד פרמה, בהוצאת לו, בקטע גניזה של המשנה,⁴³ ובמשנה שבכתב יד ליידין של הירושלמי. כך אף בכתבי היד מינכן ואסקוריאל של הבבלי (ועיין להלן לגבי נוסחו המסופק של כתב יד אוקספורד). בנוסח המשנה שבר"ף:⁴⁴ "...אבל לא את הקלת מכר תנור מכר כירים ובזמן...". בנוסח המשנה שבפירושו של הרמב"ם⁴⁵ "המוכר את הבית... אבל לא את הקלת. מכר תנור וכירים ובזמן..."

נוסח כזה או נוסח קרוב לזה מצוי אף בציטוטים של גאונים וראשונים: הלכות פסוקות,⁴⁶ שני עדי נוסח של הלכות גדולות,⁴⁷ רב האי גאון.⁴⁸ נוסח זה אף עולה מפסק ההלכה של הרמב"ם בהלכות מכירה פכ"ה ה"ה (ועיין מגיד משנה). הוא מצוי אף בפירושם של מפרשים ופוסקים על אתר: הפירוש המיוחס לרמב"ם, פסקי הרי"ד⁴⁹ ופסקי הריא"ז,⁵⁰ יד רמה, המאירי,⁵¹ ובפירוש ר' ישמעאל בר' חכמן.⁵²

⁴³ א"י כץ, גניזת משנה, ירושלים תש"ל, עמ' פא-פג.

⁴⁴ על פי דפוס קושטא רע"ט (מהדורת צילום, הוצאת מקור, ירושלים תשל"ג) וכ"י ניו יורק (מהדורת צילום, הוצאת מקור, ירושלים תשל"ד).

⁴⁵ כ"י פוקוק 295, מהדורת פקסימיליה בהוצאת איינר מונסקגורד, קופנהגן תשט"ז, כרך II עמ' 236.

⁴⁶ מהדורת צילום, ירושלים 1971, עמ' 147.

⁴⁷ הכוונה לנוסח של דפוס ונציה-ורשה, וכן לכתב יד וטיקן 136 (בשניהם: "מכר את התנור מכר את הכירים") שני עדים אלה קרובים זה לזה בדרך כלל, ושייכים ל"מהדורה" אחת (עיין בהקדמת ע' הילדסהיימר, להלכות גדולות, ירושלים תשל"ב, עמ' טז-יח).

לעומת זאת, בכתבי היד שביסודן של שתי מהדורות הילדסהיימר ניכרת הכלאה. בכתב יד וטיקן 142 (שהיא הבסיס למהדורת הילדסהיימר - ברלין): "מכר את התנור ולא את הכירים". בכתב יד אמברוזיאנה (שהוא הבסיס למהדורת הילדסהיימר - ירושלים): "מכר את התנור ולא את הכירים ולא את הרחים".

יש לעיין האם הכלאה זו נוצרה משילוב בין הנוסחים הגורסים שהתנור והכירים נמכרים עם אלה הגורסים שהם אינם נמכרים, או שיש כאן נסיון להאחדת סגנונה של המשנה, שבכולה: "מכר... אבל לא מכר...". (נוסח דומה לנוסחי ההכלאה מצוי בתוספות, עיין להלן הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת).

⁴⁸ ספר המקח והממכר, שער כ, וויין תק"ס, דף מד ע"ב. נוסח המשנה עולה גם מציטוט המשנה בדבריו וגם מן הניסוח של ההלכה העולה ממנה. קטע מן הדיון ההלכתי של רה"ג, מצוטט מן המקור הערבי בפירוש ר' זכריה אגמאטי, לונדון 1961 עמ' 238b, ואף ממנו עולה נוסח זה: "ואל תנור ואל מסתוקד פדאכלון פי ג'מלה אלביע כמה נצת אל משנה המוכר את הבית וכול'".

⁴⁹ מהדורת א"י וורטהיימר, ירושלים תשמ"ח, עמ' רכב, רלו-רלו.

⁵⁰ שם, עמ' קמח.

ב. נוסחי המשנה הגורסים "לא את התנור לא את הכירים"

דפוס ראשון (ונציה): ...אבל לא את הקלת ולא את התנור ולא את הכירים בזמן⁵³
 כ"י ותיקן 115: ...לא מכר את הקלא ולא את התנור ולא את הכירים ובזמן...
 כ"י המבורג: ...אבל לא את הקלת אבל לא מכר לא את התנור ולא את הכירים
 ואת הריחיים ובזמן...
 כ"י פירנצה: ...אבל לא את הקלת אבל לא מכר <לא> את התנור (אבל) <ו>לא
 מכר את הכירים (אבל) <ו>לא⁵⁴ מכר את הריח'י ובזמן...
 כ"י אוקספורד 369: ...לא מכר קלרת <ולא>⁵⁵ מכר את התנור ואת הכירים בזמן...
 כ"י פריס 1337: אבל לא את הקלת אבל לא את התנור ולא את הכירים ולא את
 הריחים ובזמן...

אף נוסח זה מצוי אצל הרבה מן הראשונים מפרשי הסוגיה: רשב"ם,⁵⁶ תוספות (ד"ה
 לא מכר),⁵⁷ אור זרוע,⁵⁸ רמב"ן,⁵⁹ ר"י קרקושא,⁶⁰ רשב"א,⁶¹ רא"ש בהלכותיו,⁶² ר"ן
 בחידושו,⁶³ מאירי בשם "ויש גורסים".⁶⁴

⁵¹ זה נוסחו של המאירי במשנה (מהדורת א' סופר, עמ' 337). עם זאת, בפירושו (שם, 338) הוא מציין את שני הנוסחים.

⁵² מהדורת מ' הרשלר וחי' ב"צ הרשלר, ירושלים תשמ"ט, עמ' קה [=פירוש קדמון, ירושלים תשל"א].

⁵³ נוסח זה (בדיוק) מצוי בדפוס פיזרו (רע"א), בדפוס יושטיניאן (ש"ח) ובכ"י (משנה) תימני, בהמ"ל נ"י RAB. 31. במשנה עם פירוש הרמב"ם, דפוס ראשון, נפולי רנ"ב הנוסח הוא: "אבל לא מכר לו את התנור ולא את הכירים ולא את הרחיים [כך!]". בעותק שממנו צולמה מהדורת הפקסמיליה [ספרית מקורות, ירושלים תש"ל] נמחקו המילים "אבל לא" ונכתב בצד "מכר תנור מכר כירים".

⁵⁴ בשתי הפעמים נוספה האות וי"ו על גבי הלמ"ד, והמילה "אבל" נמחקה. וראה לעיל הערה 36.
⁵⁵ רק מלה זו נוספה בין השורות (כנראה ע"י הסופר), ולא כדברי בעל דקדוקי סופרים אות ס' שכתב:
 "...וכ"ה בכ"י א"פ ושם הוגה [ולא מכר] את התנור...". ועיין לעיל הערה 23.

⁵⁶ דף סה ע"א, ד"ה ה"ג: "הכי גרסינן לא את התנור ולא את הכירים דכל הנך מיטלטלין הן והכי תניא נמי בתוספתא. ובסדר המשנה גרס מכר תנור מכר כירים ולא נהירא, ואם איתא צריך לאוקמה במחוברת לקרקע".

⁵⁷ נוסחו: לא מכר לא את התנור ולא את הכירים ולא את הריחים. בהמשך מצוטטים "ספרים דגרסי":
 "מכר את התנור וכירים אבל לא את הריחים".

⁵⁸ חלק ד, סי' מה, נוסחו: "ולא את התנור ולא את הכירים ולא את הריחיים".

⁵⁹ נוסחו: "לא את התנור ולא את הכיר'י ולא את הריח'י".

⁶⁰ בתוך: שיטת הקדמונים, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשמ"א, עמ' רנה: "בספרים שלנו כתוב במשנה לא מכר את התנור ואת הכירים ולא את הריחים". המעיין בדבריו יראה את תלותו בדברי הרמב"ן.

⁶¹ בחידושו על אתר ובשטמ"ק: "ולא מכר לא את התנור ולא את הכירים כך כתוב בנוסח הספרים שלנו...". במלאכת שלמה על המשנה מצוטטים בשם "חידושי הרשב"א" דברים שאינם לפנינו בחידושו. דברים אלה דומים בנוסחם ובפירושם לדברי הרמב"ן.

⁶² נוסחו: "ולא מכר לא את התנור ולא את הכירים ולא את הריחים".

⁶³ מהדורת א' סופר, ירושלים תשכ"ג, עמ' 246: "לא מכר את התנור ולא את הכירים ולא את הריחיים".

⁶⁴ מהדורת א' סופר, עמ' 338: "ויש גורסים לא מכר את התנור ואת הכירים...". ועיין מה שכתב שם לעיל: "ולפי פירושנו אין גורסין במשנה ולא את הרחים, וכן אין גורסין אותו בברייתא הנוכרת בגמרא, וכן בספרים מדויקים לא נמצא שם רחים לא במשנה ולא בברייתא". ועיין לעיל הערה 27.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ג. נוסח הברייתא שבבבלי

דפ' ונציה	המוכר	את	הבית	מכר	את	הדלת	ואת	הנגר	ואת	המנעול	אבל	לא	את
מינכן	המוכר	את	הבי'	מכר	את	הדל'	ואת	הנגר	ואת	המנעול	אבל	לא	את
אוקספורד	המוכר	את	[ה]בית	מכר	את	הדל[ת]	ואת	הנגר	ואת	המנעול	אבל	לא	את
המבורג	המוכר	את	הבית	מכר	את	הדלת	ואת	הנגר	ואת	המנעול	אבל	לא	את
פריז	המוכר	את	הבית	מכר	את	הדלת	ואת	הנגר	ואת	המנעול	אבל	לא	את
אסקוריאל	המוכר	את	הבית	מכר	את	הדלת	ואת	הנגר	ואת	המנעול	אבל	לא	את
וטיקן	המוכר	את	הבית	מכר	את	הדלת	ואת	הנגר	ואת	המנעול	אבל	לא	את
פירנצה	המוכר	את	הבית	מכר	את	הדלת	ואת	הנגר	ואת	המנעול	אבל	לא	את

דפ' ונציה	המפתח	מכר את	המכתשת	אבל	לא	את	הקבוע'
מינכן	המפתח	מכר את	המכתש'	אבל	לא	את	הקבוע'
אוקספורד	המפתח	מכר את	המכתשת	אבל	לא	קבוע' ולא את המטלטלית	
המבורג	המפתח	מכר את	המכתשת	אבל	[לא] ¹	את	הקבועה
פריז	המפתח	מכר את	המכתשת	אבל	לא	את	החקוקה ²
אסקוריאל	המפתח	מכר את	המכתשת	אבל	לא	את	הקבועה
וטיקן	המפתח	מכר את	המכתשת	מכר	את	הקבועה	
פירנצה	המפתח	מכר את	המכתשת	מכר	את	הקבועה	

דפ' ונציה	מכר	האיצטרוביל	אבל	לא	את	הקלת	
מינכן							
אוקספורד							
המבורג	מכר	את	האיצטרוביל	אבל	לא	את	הקלת
פריז	מכר	את	האיצטרוביל	אבל	לא	את	הקלת
אסקוריאל	מכר	את	האיצטרוביל	לא	מכר ³	את	הקלת
וטיקן	מכר	את	האיצטרוביל	לא	מכר ³	את	הקלת
פירנצה	מכר	את	האיצטרוביל	אבל	לא	את	הקלת

¹ נוסף בכתב היד בכתיבת יד אחרת.

² מעל לשתי המילים ישנו סימון המורה להחליף את הסדר.

³ בכתב היד נכפלו המילים : לא מכר.

הוצאת תבונות
מכללת הרצוג

דפ' ונציה									
מינכן									
אוקספורד									
הרי	כולן	מכורין							המבורג
הרי	כולן	מכורי'							פריז
הרי	כלן	מכורין							אסקוריאל
הרי	כולן	מכורין							ותיקן
הרי	כולן	מכורין							פירנצה

דפ' ונציה															
מינכן															
אוקספורד															
אבל	לא	מכר	לא	לא	את	התנור	ולא	את	הכירים	ולא	את	הריחים	ר'	אליעזר	אומ'
אבל	לא	מכר	לא	לא	את	התנור'	ולא	את	הכירי'	ולא	את	הריחי'	ר'	אליעי'	אוי
אבל	לא	מכר	לא	לא	את	ולא	ולא	את	הכריים	אלא	את	הרחיים	ר'	אלכ'...	אמי
אבל	לא	מכר	לא	לא	את	התנור	ולא	את	הריחים	ולא	את	הכירים	ר'	אליעזר	אוי
אבל	לא	מכר	לא	לא	את	התנור	ולא	את	הריחים	ולא	את	הכירים	ר'	אליעזר	אומ'
אבל	לא	מכר	לא	לא	את	התנור	ולא	את	הכירים	ולא	את	הריחים	ר'	אליעי'	אוי
אבל	לא	מכר	לא	לא	את	התנור	ולא	את	הכירים	ולא	את	הכירים	ר'	אליעזר	אוי
אבל	לא	מכר	לא	לא	את	התנור	ולא	את	הכירים	ולא	את	הריחים	ר'	אליעזר	אומ'

[illegible]

דפ' ונציה	בזמן	שאמר	לו	הוא	וכל	מה	שבתוכו	הרי	כולן	מכורין
מינכן	ובזמן	שא"ל		הוא	וכל	מה	שבתוכו	הרי	כול'	מכורין
אוקספורד	ובזמן	שאמי	לו	הוא	וכל	מה	שבתוכו	הרי	כולן	מכורין
המבורג										
פריז										
אסקוריאל										
ותיקן	ובזמן	שאמי	לו	הוא	וכל	מה	שבתוכה	הרי	כולן	מכורין
פירנצה	ובזמן	שאמי	לו	הוא	וכל	מה	שבתוכו	הרי	כולן	מכורין

4 המילה: "לקרקע" נכפלה בכתב היד.